

ARABËT PAS MUHAMEDIT A.S

Koha e hulefa-i Rashidinëve

Me vdekjen e Muhammedit a.s., muslimanët mbetën pa themeluesin e shtetit të tyre i cili bashkonte pushtetin politik dhe fetar. Për këtë muslimanët vendosën dhe zgjodhën për prijës të tyre Ebu Bekrin r.a. (632 –634) për të ruajtur shtetin islam të posaformuar.

Udhëheqësi që do të zgjidhej, duhej të udhëhiqte në të dy aspektet¹. Siç ndodh shpesh në histori, edhe pas vdekjes së Muhammedit a.s., populli u nda në mendime se kush duhet t'u prijë. Disa përkrahnin mendimin se duhet t'u prijë dikush nga muhaxhirët (për arsye se Muhammedi a.s. ishte nga ata) e disa thonin se duhet të jetë nga ensarët (sepse ata e ndihmuan dhe e përkrahën Muhammedin a.s.)². Në fund ata u pajtuan që prijës i tyre të jetë Ebu Bekri, shoku më i afërt i Muhammedit a.s.

Gjatë kohës së shkurtër të sundimit të tij (dy vjet), Ebu Bekri kryesisht ishte i preokupuar me renegatët (e islamit). Renegatët ndaheshin në dy grupe. Njëri grup nuk pranonte të jepte zekatin, ndërsa grupi tjetër iu bashkua disa avanturierëve që vetit ia përshkruan vetitë e të dërguarit (u shpallën pejgamber)³.

Ebu Bekri ishte i paluhatur në vendimin e tij për dorëzimin e renegatëve, pa kushte, në të kundërtën lufta nuk do të ndalej derisa të shkatërrohej njëra palë⁴. Ushtria e Ebu Bekrit në një afat përafërsisht gjasht muaj arriti që t'i nënshtrojë të gjithë renegatët⁵.

Është me rëndësi të cekim se Ebu Bekri është i pari i cili përgatiti ushtri dhe bëri lufta për të drejtat e të varfërve, atyre që u takonte zekati.

Pas stabilizimit në Siujdhesën Arabe, Ebu Bekri vendosi të filloj luftën për nënshttrimin e dy shteteve më të forta të asaj kohe, Persinë dhe Bizantin.⁶

¹ Halid Buljina *“Postanak države”*, në *“Takvimi”*-1998, Novi Pazar, fq. 180.

² Filip Hiti *“Istoria Arapa”*, botimi i dytë, Sarajevo, 1988, fq. 139-140.

³ Bajrush Ahmeti *“Historia islame - 2”*, Prishtinë 1997, fq. 31.

⁴ F. Hiti, vep. cit., fq. 141.

⁵ Po aty.

⁶ Muhammed Hamidullah *“Hyrje në Islam”*, Shkup 1985, fq. 214.

Fatkeqësisht, sundimi i tij i shkurtë, nuk ia mundësoi arritjen e qëllimeve. Synimet e tij do t'i realizojë halifi pas tij. Ebu Bekri ndërroi jetë në moshën 61 vjeçare, pas një sëmurje jo aq të gjatë.

Omer Ibnu-l-Hattab r.a. 634-644

Ky ishte halifi i dytë musliman.⁷ Edhe ky sikurse halifi i parë u zgjodh në mënyrë demokratike.

Gjatë kohës së halifatit dhjetëvjeçar të Omerit, muslimanët realizuan luftërat më të rëndësishme. Pasi e mori pushtetin në dorë, ushtarët muslimanë hynë në Siri dhe në Palestinë. Në vitin 638 bjen definitivisht Damasku⁸. Në vitin 641 muslimanët kishin në sundim Egjiptin, Palestinën, Irakun, Sirinë dhe përparonin nga Turqia e sotme⁹. Megjithatë kjo nuk është e tëra. Muslimanët hynë edhe në Persi dhe në betejën për Nehavendin (642) ngadhjnjen ndaj perandorit të fundit Sasanid. Me 3-nëntor-644 një rob krishter nga Persia e therri atë pas shpine me një thikë të helmuar¹⁰.

Othman Ibn Affan r.a. 644-656

Pas vdekjes së Omerit, tri ditë vazhduan konsultimet për zgjedhjen e halifit të ri. Ditën e katërt të konsultimit për halif u zgjodh Othmani.

Kur erdhi në krye të shtetit Islam, Othmani ishte në moshën 70 vjeçare. Ai ishte i butë nga natyra dhe nuk ishte i rreptë si Ebu Bekri dhe Omeri.

Në kohën e sundimit të tij kërkohej që halifi të jetë më i ashpër sepse kufijt e shtetit ishin zgjeruar, kurse standardi jetësor i njerëzve ishte më i lartë se në të kaluarën.

Edhe në kohën e tij vazhduan luftërat me Persinë dhe Bizantin. Gjatë kohës së tij u nënshtrua Azerbejdzhani dhe disa pjesë të Ermenisë. Po ashtu në kohën e tij u vra (651) edhe perandori i fundit persian Jezdexhirdi.

Në kohën e tij u themelua edhe marina e parë muslimane me të cilën muslimanët arritën ta nënshtrorjnë Qipron, Rodosin, Kretën, kurse Konstantinopoja përjetoi rrethimin e parë nga ana e muslimanëve¹¹. Në Afrikë muslimanët morën nga bizantinët të gjitha qytetet që i mbanin ata, nga Tripolitania e deri në Tanger. Kurse në lindje e kaluan Oksusin që të marrin edhe ca pjesë në Kinë¹². Sjelljet e halifit të urtë i keqpërdorën disa

⁷ Majkëll Harti "100 Personalitete më me ndikim në histori", Tetovë 1997, fq. 216.

⁸ Tomas Arnold "Povijest araba", Sarajevë fq. 80

⁹ Gjërësisht për pushtimet në kohën e Omerit, shih: B. Ahmeti "Historia islame-2", vep. cit., fq. 50-66.

¹⁰ F.Hiti, vep. cit., fq. 171.

¹¹ M. Hamidullah "Hyrje në islam", vep. cit., fq. 215.

¹² Po aty.

mendjelehtë (që ishin nën ndikimin e hipokritit hebre Abdullah ibni Sebe) të cilët halifin e akuzonin pa kurrfar baze. Akuzuesit përgatitën komplot kundër tij dhe me 17-18 Dhul Hixhe të vitit 35 Hixhri (656), e vranë në shtëpinë e tij, derisa ai ishte duke lexuar Kur'an¹³.

Ali Ibn Ebi Talib r.a. 656-661

Pas vrasjes së Othmanit, për muslimanët erdhën ditë të vështira. Zgjedhja e Aliut nuk u bë sikurse bëheshin zgjedhjet e halifëve të mëparshëm. Aliu në fillim nuk dëshoi të pranojë zgjedhjen pa prezencën e të gjithë shokëve të Muhamedit a.s.. Pas 8 ditë diskutimesh Aliu e pranoi këtë detyrë. Pasi që e muarr timonin e shtetit në duar, të gjithë mëkëmbësve u dërgoi dekrete me të cilat shkarkoheshin nga detyra e deriatëherëshme. Këtij urdhëri iu nënshtruan të gjithë me përjashtim të mëkëmbësit të Sirisë, Muaviut¹⁴

Kohën e Aliut e karakterizojnë luftërat e brendëshme për pushtet, e sidomos ato me mëkëmbësin e Sirisë.

Pas shkakimit të trazirave, muslimanët ndahen në grupe (suni, shii, harixhi etj.). Të gjitha trazirave që u bënë, tre pjesarë të grupit Harixhi u munduan t'u japin fund (së paku kështu mendonin) dhe këtë duke mbytur akterët kryesor (sipas tyre), Aliun, Muaviun dhe Amr ibn Asin (mëkëmbës i Egjiptit). Por kjo nuk u shkoi për dore. Ata vetëm Aliun e vranë me 14 ramazan të vitit 40 hixhri (661)¹⁵

Pas vdekjes së Aliut halifatin ia besojnë djalit të tij, Hasanit i cili pas 6 muajsh, për t'i dhënë fund trazirave, jep dorëheqje në favor të Muaviut. Tani Muaviu e shpall veten për Halif dhe qendrën e hilafetit e transferon nga Medina në Damask. Kështu fillon një periudhë e re e shtetit islam, monarkia e trashëguar e zëvendëson zgjedhjen demokratike¹⁶

Bazat burimore dhe natyra e hilafetit

Rreth burimit natyror të hilafetit grupet muslimane kanë mendime të ndryshme. Një pjesë e Sunnive konsiderojnë se hilafeti është institucion kur'anor, ngase bazohet në ajet kur'anor (*en-Nisa: 59*). Kurse pjesa tjetër e Sunnive konsiderojnë se hilafeti mbështetet në sunet, sepse Muhammedi si udhëheqës shtetëror e fetar i bashkësisë islame, e ka themeluar këtë institucion. Shiitë janë të mendimit se hilafeti është institucion kur'anor, kurse harixhitë e mbajnë mendimin se hilafeti është çështje e vendosjes së lirë të popullit, ai mund të jetë apo të mos jetë, varësisht nga nevoja¹⁷.

¹³ Bajrush Ahmeti "Historia islame-2", vep. cit., fq 87.

¹⁴ Po aty, fq. 90.

¹⁵ Po aty, fq. 97.

¹⁶ H. Buljina, vep. cit., fq. 182.

¹⁷ H. Buljina, vep. cit., fq. 182.

Sunnitë dhe Shiitë, edhe pse kanë mendime të ndryshme rreth disa pikave, këtu pajtohen në atë se hilafeti është institucion obligativ, jo vetëm fetarë por edhe si element shtetëror i Islamit.

Është me rëndësi të cekim se hilafeti nuk është i njëjtë me qeverinë e Muhammedit a.s. (të Dërguarit). Për dallim nga Muhammedi, halifi nuk kishte autoritet të lartë, por ishte një mandator i thjeshtë i popullit, i cili e zgjedh, e nëse është nevoja edhe e shkarkon. Halifi ishte një prijës që i bashkonte dy funksione-prijës shtetëror dhe prijës shpirtëror. Ai ishte udhëheqës politik me plot kuptimin e fjalës, por njëkohësisht ishte edhe mbikqyrës dhe mbrojtës i fesë. Mirëpo halifi nuk ishte i autorizuar në interpretimin e pavarur të teksteve të fesë. Kjo e drejtë, si edhe e drejta për aprovimin e vendimeve të rëndësishme për organizimin shtetëror i takonte bashkësisë islame si tërësi (ixhmau-l-umeti), përkatësisht atyre të cilët kishin kualifikimet e nevojshme fetare, morale e intelektuale. Do të thotë se plotësimi i normave ligjore dhe fetare pas vdekjes së Muhammedit a.s. i takon vetëm bashkësisë islame si tërësi e jo individëve, pra as halifëve.

Mënyra e zgjedhjes e hilafetit

Të drejtën aktive të votimit, në shtetin Islam, e kishin të gjithë muslimanët dhe muslimanet e moshës madhore (e që ishin mentalisht të shëndoshë). Këtë e theksojnë qartë juristët islam: *“Për atë që pajtohen muslimanët të jetë kryetarë i tyre, duke iu betuar për besnikëri, verifikohet zgjedhja e tij dhe atë duhet përkrahur”*¹⁸.

Pasi që populli e kishte të drejtën e zgjedhjes së kryetarit të shtetit, atëhere ai këtë mund ta realizonte në mënyrë të drejtpërdrejtë ose në mënyrë indirekte. Zgjedhja e halifëve ishte bërë në mënyrë indirekte, nga ana e një grupi të popullit, që quheshin “ehlul-hali-vel-akdi”-ata që janë kompetent për të gjykuar¹⁹.

Për të hyrë në këtë grup duhej patur cilësitë vijuese:

1. Drejtësia me të gjitha kushtet e saj.
2. Dituria me të cilën arrihet deri te njohuria se kush e meriton udhëheqjen, me kushtet e konsiderueshme në të, dhe
3. Arsyeja dhe urtësia për të ardhur deri te zgjedhja e më të përshtatshmit dhe më të arsyeshmit për postin e kryetarit (prijësit)²⁰.

Raporti i këtyre me popullin ishte raport ndërmjet zëvendësit dhe të autorizuarit. Ata bënin zgjedhjen e drejtpërdrejtë të halifit në vend të

¹⁸ D r. Abdu-l-kerim Zejdani *“Individi dhe shteti në sheriatin islam”*, Shkup 1994, fq. 22.

¹⁹ Ata të cilët janë kompetent për të shkarkuar dhe obliguar, nga Nerkez Smailagić *“Leksikon Islama”*, Sarajevë 1990, fq. 173.

²⁰ H. Buljina, vep. cit., fq. 186.

popullit. Ata janë të autorizuar të popullit në kryerjen e të drejtës për këtë zgjedhje. Së këndejmi zgjedhja e kryetarit të shtetit nga ana e tyre konsiderohet zgjedhje nga vet populli.

Të drejtën pasive të votimit e kishin të gjithë ata që plotësonin kushtet e lartpërmendura si dhe këto kushte:

1. Që kandidati për funksionin më të lartë fetarë dhe shtetëror duhet të jetë i aftë të komandoj dhe të gëzoj besimin e shumicës si rrespekt për diturinë e tij dhe besnikërinë ndaj frymës së Islamit; ai duhet ta ketë cilësinë islame për frikë ndaj Zotit dhe të jetë i pajisur me cilësi të burrështetit.

2. Kushti i dytë varet nga prejardhja e halifit. Shumica e muslimanëve (nga gjeneratat e para) konsiderojnë se halifi duhet t'i përkas fisit Kurejsh. Kundër këtij mendimi janë Harixhinjtë dhe Mu'tezilët të cilët thonë se porositia e Muhammedit a.s. për këtë, nuk është e transmetuar besnikërisht. Megjithatë, pa marrë parasyshë qendrimet e ndryshme, jo vetëm katër halifët e parë, por edhe dy dinastitë arabe (Emevitë dhe Abasitë) i takojnë këtij fisi²¹.

Kompetencat e halifatit

Halifi edhe përkundër pozitës së lartë të prijësit fetar dhe shtetëror, nuk ishte as i shenjtë, as mbinjerëzor. Nuk dallohej nga muslimanët e tjerë, si në zbatimin e dispozitave, ligjit ashtu edhe para gjykatës.

Pasi që populli e zgjidhte halifin, pozita juridike e tij ishte pozitë e përfaqësuesit dhe e të autorizuarit të popullit. Por edhe pse populli ishte burim i pushtetit, prapsepapë pushteti i tij ishte i kufizuar-jo absolut. Muhammedi a.s. si i dërguar edhe pse ishte i dërguar me shpallje-vahj ai nuk kishte pushtet absolut. E kjo assesi nuk mund të ndodhte me halifin, i cili ishte i kufizuar jo vetëm me Kur'an dhe Sunet por edhe me ixhmain konsensusuesin të cilin e kontrollonte krejt bota islame²². Me këtë fakt shihet karakteri demokratik i ixhmait, i cili si institucion demokratik shpreh njëkohësisht vullnetin hyjnor dhe njerëzor. Për këtë, me të drejtë I. Goldzieri ixhmain e konsideron si "çelës i evolucionit historik të sistemit Islam, si nga shikimi politik, fetar dhe juridik"²³

Ky pushtet i kësaj natyre nënkupton se halifi nuk ka mundësi ta ndërroj këtë sistem, e as që ka mundësi ta përdorë pushtetin e vet në kundërshtim me të.

Njëri prej kufizimeve të halifit është që ai ta konsultoj popullin, ngase konsultimi është i normuar me sheriat²⁴. Duke patur parasyshë të drejtën e

²¹ Po aty, fq. 187-188; Mevdudi "Të drejtat e njeriut në Islam", Shkup 1992, fq. 15.

²² H. Buljina, vep. cit., fq. 185.

²³ Po aty, fq. 183-184; B. Ahmeti, "Historia islame 2", vep. cit., fq. 13.

²⁴ Shih: Kur'an, Ali Imran: 159.

popullit për konsultim dhe detyrimin e halifit për të, juristët islam theksojnë se mospërfillja e kësaj të drejte nga ana e halifit shkaktonte shkarkimin e tij²⁵.

Gjithashtu mbarë populli, por edhe individë, ka të drejtë ta kontrollojë halifin dhe të gjithë funksionarët e tyre në punë dhe në sjelljet e tyre që kanë të bëjnë me çështje të shtetit²⁶.

Atëherë kur halifi i tejkalon kompetencat e përfaqësuesit apo është i paafte për zbatimin e tyre, populli ashtu siç e ka emëruar në atë detyrë, ashtu e shkarkon.

Dinastia e Emevive 661-750

Me vrasjen e halifit të tretë (Othmanit) bota islame hyri në periudhën e luftave të brendshme për pushtet, të cilat përafërsisht vazhduan 20 vjet. Me ardhjen e Abdul Melikut (685-505) në krye të shtetit, pushteti forcohet dhe fillon vala e re e pushtimeve. Maroku dhe Spanja në njërin anë dhe India veriore dhe Transoksania në anën tjetër iu bashkangjitën teritoreve islame²⁷. Derisa ushtria tokësore islame korre këto suksese edhe marina luftoi me sukses kundër marinës më të mirë bizantine, dhe luajti një rol të rëndësishëm në pushtimin e Afrikës Veriore, Spanjës dhe ishujve të detit Mesdhe.

Në kohën e Abdul Melikut u shënuan shumë risi, prej tyre farkimi i monedhave arabe (arabët deri në këtë kohë nuk i kishin monedhat e tyre, ata shfrytëzonin monedhat bizantine) kështu që ekonomia në kohën e tij merr hov të madh. Medicina veçanërisht ishte objekt i kujdesit të pushtetit, i cili pat marrë përsipër të përkthej në gjuhën arabe shumë vepra të huaja²⁸. Prej sunduesëve emevi dallohet edhe Omer ibn Abdu-l-Azizi (717-719) sundimi i të cilit që i shkurtër por brilant. Muslimanët e krahasojnë sundimin e tij me sundimin e gjyshit të tij Omer ibnu-l-Hatabit.

Omer ibn Abdu-l-Azizi me devotshmërinë e tij korri suksese të panumërta në çdo lëmi, si në përhapjen e Islamit ashtu edhe në shuarjen e kryengritjeve. Ai urdhëroi që të revidohen të gjitha regjistrimet e konfiskimeve të mëparshme, pastaj mjetet t'ua kthej pronarëve të vërtetë apo trashëgimtarëve të ligjshëm. Ndërpreu tatimet e paarsyeshme, madje shkoi aq larg sa urdhëroi që të kthehen disa qytete të marra me dhunë nga ana e ushtrisë muslimane²⁹.

Me shpalljen Muaviut halif, monarkia e trashëguar e zëvendëson zgjedhjen demokratike. Kjo bën që në krye të shtetit islam të vinë edhe njerëzit e paafte për sundim, të cilët ishin të dhënë pas luksit, dëfrimit,

²⁵ Abdulkerim Zejdani, vep. cit., fq. 35.

²⁶ Po aty, fq. 42.

²⁷ Sami Frashëri "Përhapja e Islamit", Shkup, pa vit botimi, fq. 8.

²⁸ M. Hamidullahu "Hyrje në Islam", vep. cit., fq. 217.

²⁹ F. Hiti, vep. cit., fq. 212.

kështu që lanë pas dore përparimin dhe rregullimin shtetëror. Ata bënë represion mbi popullin dhe nënçmonin të gjithë ata që nuk ishin me origjinë arabe. Mirëpo muslimanët nuk mund të ishin lojal dhe t'i nënshtroheshin një sunduesi të tillë, kështuqë u bënë disa kryengritje³⁰. Rezistenca më e madhe këtij administrimi i bëhej posaqërisht nga besimtarët e devotshëm të Medinës si dhe nga ana e disa provincave lindore. Një nga ato kryengritje i dha fund dinastisë emevite dhe hilafetit në Damask.

Një anëtarë i kësaj dinastie arrinë që të shpëtojë nga ndjekja e admistruesve të rinjë, dhe në Kordovë (në Spanjë) me ndihmën e emirëve (prijësve) të atjeshëm arrinë të themelojë shtet të ri të pamvarur (718). Pasardhësi i tij Abdurrahman III (912-961), prijësi më i famshëm i kësaj dinastie, shpallet Halif i Magribit (perëndimit) Islam. Kështu formohet Halifati i dytë me qendrat e tij në Kordovë dhe Grenadë. Ky hilafet vazhdon deri me 1492.³¹

Ndarja administrative e shtetit në kohën e Emevive

Administrata shtetërore në kohën e emevive mbahej shumë në rregull. Regjistrat për të ardhurat dhe të dalurat shtetërore "Divanul Haraxh" mbaheshin me saktësi dhe ruheshin në Ministrinë e financave. Regjistrat për ushtrinë, "Divanul Xhund" përmbanin shënime të sakta për të gjithë personat e aftë për ushtri, në të gjitha provincat, ndërsa administrata ushtarake interesohej për pajimet dhe ushqimin e ushtrisë si dhe për të ardhurat e tyre personale. Këto evidenca i mbante Ministria e Mbrojtjes, kurse ministria e punëve të brendëshme mbante shenimet mbi të gjitha dekretet dhe urdhërat e halifit, "Divanur-resail".

Shteti islam në kohën e emevive ndahej në gjashtë provinca autonome, të cilat i udhëhiqnin mëkëmbësit e emëruar nga halifi. Mëkëmbësit në të shumten e rasteve mbanin në duar të veta tërë pushtetin në provincat e tyre. Këto provinca ishin:

1. Hixhazi-me kryeqendër në Medine. Ky përfshinte edhe Jemenin i cili herë pas herë pavarësohej.

2. Iraku-me kryeqendër në Basër dhe në Kufe.

3. Xhezira-me kryeqendër në Mosull. Në kuadër të kësaj province ishte edhe Armenia dhe Azerbejxhani.

4. Siria-me katër qarqe: Palestinën, Jordanin Lindor, Damaskun dhe Humsin.

5. Egjipti nën administratën e të cilit ishte edhe Afrika Veriore, e cila herë pas herë bëhej e pavarur.

³⁰ B. Ahmeti -2, vep. cit., fq. 150-151.

³¹ H. Buljina, vep. cit., fq. 189.

6. Spanja e cila në fillim ishte nën administratën e mëkëmbësve të Afrikës Veriore dhe më vonë u bë provincë e pavarur me qendër në Kordovë³².

Me zgjerimin e kufijve të shtetit islam, u shtua shumë numri i banorëve, kështuqë nga fundi i sundimit të emevive, numri i banorëve musliman arriti në afro 50 milion..

Dinastia Abbasite 750-1258

Ardhja në pushtet e dinastisë Abasite përputhet me përçarjet e para politike brenda botës së vetme të vendeve Islame. Mbretëria më së pari u përgjysmua në principata të shumta e të pavarura. Andaluzia (Spanja) u bë halifat i veçant-rival, e që gjerë me shkatërrimin e saj në vitin 1492 mbeti e ndarë nga halifati lindor, kur Bagdadi e zëvendësoi Damaskun si kryeqytet i ri³³.

Shteti islam në kohën e abasitëve nuk karakterizohet me pushtimet e mëdha, mirëpo shteti jashtëzakonisht përparoi në çdo pikpamje. Provincat pjellore të Mesopotamisë, Sirisë dhe Egjiptit, muslimanët i shfrytëzuan dhe krijuan pasuri të mëdha. Nga të ardhurat që i tubonin halifët abasi, dashamirët e përparimit dhe të arsimit shpenzonin një shumë bukur të madhe për ngritjen e kulturës te populli në tërësi.

Dinastia abasite (halifati i Bagdadit), të cilën e themeluan Ebu Abas es-Sefahu dhe Ebu Xhafer el- Mensuri, arriti kulminacionin në periudhën mes sundimit të halifit të tretë (Muhammed el-Mehdiut 775-785) dhe të halifit të nëntë (Vathikut 842-847) e posaqërisht në ditët e Harunur-Rashidit dhe pasardhësit të tij Me'munit³⁴ Duke folur për këtë periudhë J. Risleri shkruan: "Autoriteti i Harunur-Rashidit ka tërënjë sikur magneti kah kryeqendra të gjithë talentët dhe njerëzit gjenial. Ai tuboi rreth vetës një parlament jo të rendomtë, të përbërë nga juristët, mjekët, poetët, gjuhtarët, muzicentët, artistët... Në histori nuk është regjistruar që një pallat mbretëror të ketë tubuar aq intelektual të shkëlqyer sikur pallati i Harunur-Rashidit ... Kjo ka qenë koha e kulturës dhe tolerancës së rafinuar! Gjatë kohës së sundimit të halifit Me'mun, në territorin e shtetit islam gjendeshin mbi 11 000 kisha disa qindra sinagoga dhe tempuj të zoroastrës... Në universitetin Nidhamije të Bagdadit është studiuar Kur'ani, hadithi, e drejta, filologjia, letërsia, gjeografia, historia, etnografia, arkeologjia, astronomia, matematika, kimia, muzika dhe gjeometria. Mësimi në shkollat filllore dhe ato të shkallës së dytë kanë qenë falas. Me një fjalë kjo është periudha më e rëndësishme intelektuale e historisë islame³⁵.

³² Bajrush Ahmeti, "Historia islame-2", vep. cit., fq. 152-153.

³³ M. Hamidullahu "Hyrje në islam", vep. cit., fq. 218.

³⁴ F. Hiti, vep. cit., fq. 276.

³⁵ Cituar sipas Alija Izetbegoviq "Pse muslimanët janë të prapambetur", fq. 11-13.

Përparimi lulëzoi dhe më tepër në këtë shtet derisa halifët humbën pushtetin për shkak të politikës së gabuar. Në Bagdad disa komandant ushtarak morën guxim dhe grabitën pushtetin nga halifët. Gjithashtu disa provinca të largëta u shpallën të pavarura, gjë që shkaktuan luftime të ashpëra.

Mongolët në Bagdad në vitin 1258, mbysin halifin, njerëzit më autoritativ dhe dijetarët. Gjatë invazionit mongol u shkatërruan të gjitha universitetet. Biblioteka të tëra u dogjën. U shkatërrua e gjithë ajo që muslimanët me shekuj e kishin ndërtuar.

Një anëtar i dinastisë abasite shpëtoi dhe u strehua në Egjipt. Sulltani Fatimi ia pranoi pushtetin si halif dhe atje vazhdoi hilafeti deri kur erdhën turqit në Egjipt.

Halifati Andaluzian

Me ardhjen e dinastisë Abasite në pushtet, Spanja (Andaluzia) ndahet nga lindja muslimane.

Edhe në Andaluzi organizimi shtetëror ishte pothuajse i njëjtë si në lindje. Pozita e halifit ishte e trashëguar, edhe pse shpesh ndodhte që oficerët dhe komandantët të zgjedhin atë që më shumë u konvenonte. Pas halifit, personi më autoritativ ishte veziri (nëse nuk ekzistonte oborrta). Pas vezirit vinin sekretarët, që së bashku me vezirin përbënin Divanin (Këshillin). Provincat, që gjithsejt ishin gjashtë (pa Kordovën), i udhëhiqnin prijësit civil apo ushtarak të quajtur Vali. Drejtësinë e ndante Halifi, i cili sipas rregullit, pushtetin gjyqësor ia dorëzonte kadinjëve (gjykatësve), në krye të të cilëve ishte Kadil-Kudati (gjykatësi suprem). Aktet penale i shqyrtonte gjykatësi special i quajtur Sahib esh-Shurtah. Gjykatësi tjetër special, në Kordovë, Sahib el-Muzalim, shqyrtonte akuzat ndaj funksionarëve shtetëror. Nga denimet e zakonshme në Andaluzi ishin: gjoba, burgimi, shëmtimi (prerja e duarve), mbytja, etj.³⁶

Gjendja e përgjithshme kulturore në Andaluzi në këtë kohë arriti shkallë aq të lartë sa që qendra e hilafetit ishte qendra më kulturore në Evropë, e së bashku me Stambollin (Carigrad) dhe Bagdadin, edhe në botë³⁷. Dijetari holandez Dozy, me entuziazëm thekson se në Andaluzinë e epokës islame pothuajse mbarë popullsia dinin shkrim-lexim, në kohën kur në Evropën e krishterë, shkrim-leximi ka qenë monopol vetëm i një numri të kufizuar të klerikëve. Të tërhequr nga kjo kulturë e shkëlqyeshme, personat fetarë dhe laik nga tërë Evropa e krishterë shkonin në Kordovë, Toledo dhe Sevilje, që të mësonin në universitetet Islame³⁸.

³⁶ F. Hiti, vep. cit., fq. 477.

³⁷ Po aty, fq. 476.

³⁸ Po aty, fq. 481; Alija Izetbegović "Pse muslimanët janë të prapambetur", fq. 14.

Prej vitit 775 e deri në vitin 1031 në hilafetin andaluzian ekzistonte vetëm një halif, kurse më vonë, emirët dhe udhëheqësit filluan të përçahen deri sa janë bërë 20 halif, 50 provinca dhe dhjetëra vilajete të pavarura, vetëm për shkak të zilisë dhe lakmisë ndaj pushtetit, dhe kështu fillon grindja dhe përçarja³⁹. Përçarjet dhe mosmarrëveshjet e emirëve ishin shkaktare të dobësimit, dekadencës dhe të shkatërrimit të halifatit andaluzian.

Pas 700 vjetëve, në vitin 1492, gjurmët e fundit të hilafetit musliman këtu do t'i shkatërrojnë të krishterët Kastilen.

Me përfundimin e këtij pushteti, humbi ai qytetërim i zhvilluar, i cili shtrihej në Evropë gjatë shekujve të mesjetës. Për një kohë të shkurtër krishterimi i respektonte kontratat për paqe me muslimanët, mirëpo pastaj filluan të zbatonin planin që kishin hartuar prej më parë për shkatërrimin dhe zhdukjen e muslimanëve, të qytetërimit dhe të kulturës së tyre.⁴⁰

Arabs in the period of Muhammed

Summary

In this short reflection, you have an opportunity to enter into a wide door of knowledge, where you may find a lot of accurate guideances that about the building of this "Historiccal Tower" since its beginning.

There is no other way of recontucting a new society endowed with a new mentality and universal concepts of the happienes of the life. Under the script of the state of Madina, was aplicated a tolernat and obligative poliy, inspired from the Kur'an and Sunnah. Thouse two wings of balance in Islam build up:

Islamic Shari'ah – jurisdiction that challenges even the modern constitutions.

Estabilishment of economic sistem.

Military and educational ilminisation.

A rapid development in the structure of this emblem of a society with Islamic reflections, till today was made the most sublime nature and the most peaceful in human soul.

³⁹ Taha Mudevver "Andaluzia dhe perandoria osmane", Shkup 1995, fq. 19.

⁴⁰ Xhelal e l-Alim "Qëndrimi i perëndimit ndaj islamit dhe muslimanëve", Prishtinë, 1997, fq. 11.